

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Хандагайтинская средняя общеобразовательная школа» Овюрского района

СОГЛАСОВАНО

Рук. Точки роста

Донгак Ю. С. Донгак Ю. С.

от «31» 08 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности

От-буле педагогикодор: тавь голмуун үндэсний хөшүүмэл

Класс: 10-н, всего 68 часов в год

Учитель: Доржсүх Орпанмаа Очиржавна

Тайылбыр бижик.

Амгы уеде хой национал курунелер боттарынын шаандакы тоогулуг эрги аттарын,бурунгу огбелерден дамчып келген езу-чанчылдарын катап эгидип.аныяк оскенни чонунга домей овор-дурзулуг.аажы-чанныг,мозу-шынарлыг кылдыр кижизидеринче улуг сагышты салып эгелээн.

Бистин республикада байдал база ындыг. Уттундуруп бар чыткан чанчылдарны эгидип,оларгы чыып бижип,катап тургузуп турар, оларны ог-булеге, ооредилге черлеринин чада бурузунде ооредилге-кижизидилгелиг ажылга калбаа –биле ажыглап эгелээн.

Бугу чуве ог-булден эгелээр. Ада-иези, огбелери ажы-толдун угу, дозу болурундан ангыда, уругларнын мозу-шынарын хевирлеп, оларнын угаан-медерелин сайзырадып, сос-домаан чечен-мерген, чедингир кылдыр ооредир болгай. Ынчангаш ог-буле – уруглар кижизидер эртемнин тыптып келгенинин эге ундезини болуп, сайзырал, чадалар аайы-биле оон арга-дуржулгазы калбарып, нептереп эгелээн болгаш амгы уеде база-ла хулээлгелерни кууседип турар.

Ажы-тол кижизидеринге, уругнун кижизиг болурунга ог-буленин салдары улуг деп чуве билдингир. Аныяк оскеннин угаан-медерелинин база мага-бодунун быжып сайзыраар уезы 15-17 харлыында оларга ог-буле,егбелер,аныяк ог-буле, ажы-тол азыраардугайында билиглер эргежок чугулазын барымдалааш, школанын 10-11 класстарга «Ог-буле педагогиказы» деп эртемни ооредирин шийтпирлээн.

Оон кол сорулгазы мындыг:

-оореникчилерге ада-огбелернин угун. доргул-торелдерин таныштырып, ындыг уткалыг кол билиглерни бээри;

-ада-ие, ха-дунма, ог-буле дугайында билиглерни, оларнын кижинин чуртталгазынга, салым-хуузунга дээштиин, салдарын оореникчилер угаап, билип шигээдири;

-оореникчилерни ажы-тол кижизидеринин кол утказы-биле, национал аажы-чанга ооредири;

-бо ооредилгелиг эртемнин дузазы-биле аныяк оскенге тускай мозу-шынарны, овор-хевирни дурзулээри, эптеп чазаары болуп турар;

-база-ла бо эртемнин дузазы-биле ада-иезинге, доргул-торелдеринге ынак боорун кижизидери.

Ылангыя кол сорулга:

– ие кижиге, кыс кижиге могойип, чалбарып, ону камгалап, карактап чоруур кылдыр кижизидери;

-кол сорулганын бирээзи – устуку класстын оореникчилерин ог-буле чуртталгазынга белеткеп.ол дугайында делгеренгей билиглерни бээри болур.

**«Өг-бүлө педагогиказы: үндезин тыва кижизидилге» деп чижек немелде
өөредилге программасын календарь-темалыг план (34 шак)
10 класс**

№	Кичээлдерниң темалары	Шак	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Өөрөдилге курлавырлары
1	Кирилде кезээ. Өг-бүлө педагогиказын өөренириниң амгы үеде чугулазы.	2	1-теоретиктиг,	Өг-бүлө – кижиниң ыдыктыг сүзүү. Өг-бүлө дээди Ынакшылдың, Күш-ажылдың, ада-иениң Үлегериниң, кадагалакчызы болгаш суртаалчызы.	Амыдыралчы айтырыгларны, эртем-билигни чедип, ажил-агыйны чогуруп, бот-тускайлаң шиитпирлеп, боттандырып шыдаар кылдыр өөреникчилерни олче угландыраары. Өөреникчинин бодунуң канчаар алдынып чоруурун, өг-бүлениң, ниитилелдин турумчуй берген негелделеринге дүүштүрүп, деңнеп, сайгарып билири, мөзү-бүдүшке хамаарышкан дүрүмнерни билири, оларны сагыыры болгаш өг-бүлеге, ниитилелче угланганы азы кичээнгейи. Традиционные семейные ценности в семье Баткар https://youtu.be/SLI7KIT_CLQ
	Өг-бүлө – дээди сүзүк		1-практиктиг	Практиктиг кичээл. Айтырыглар болгаш онаалгалар 1. Тываның хоочун башкыларының төрөл-бөлүк улустуң өг-бүлө бүрүзүнге кыйгырыындан силерниң бодап турарыңар-биле төрөл-бөлүктүң кандыг чагыы амгы үеде эң-не чугула-дыр? 2. Өг-бүлө педагогиказын өөренириниң кол сорулгазы чүдөл? 3. Келир үеде өг-бүлө тудуп чурттаарыңа	Немелде өөрөдилгеге уругларның билип алып, сайгарар айтырыглары. Өөрөнгөн түңнелинде чүнү билген, кылып билер ужурлуг чүүлдери. https://www.yandex.ru/video/preview/17975306085387347414

				<p>кандыг билиглерни чедип алыры дузалаар-дыр?</p> <p>4. Бо эртемни өөрөнгөш, бодуңарга хамаарышкан кандыг түңнелдерни чедип алыр-дыр силер?</p> <p>5. Өг-бүлө чүгө кижиниң дээди сүзүү болурул, бадыткаңар.</p>	
2	Өг-бүлө педагогиказының эртемде туружу, сайзыралы	4	2-теоретиктиг,	<p>- Практиктиг кичээл.</p> <p>Айтырыглар болгаш онаалгалар</p> <p>1. «Педагог» деп кымыл, ол сөстүң укталып келгенин тайылбырлаңар.</p> <p>2. Педагогика, этнопедагогика, улусчу педагогика, өг-бүлө педагогиказы деп билиглерниң аразында харылзаазын тодарадыңар.</p> <p>3. Чех улустуң педагогу Ян Амос Коменскийни чүгө педагогика эртемниң үндезилекчизи деп санап турарыл?</p> <p>4. Я.А. Коменскийниң «Ие школазы» деп ажылының ду-гайында дыңнадыгдан кылыңар.</p>	<p>«Педагогика» деп сөстүң тывылганы. Чех улустуң педагогу Ян Амос Коменскийниң педагогика эртемниң тургустунарынга кириген үлүү. Этнопедагогика деп эртем бодунуң туружун өскө эртемнер-биле бир дөмей черни ээлеп турары. Оң үндезилекчизи академик Г.Н.Волков – чуваш чоннуң үндезин кижизидилге культуразының шинчилекчизи.</p> <p>Өг-бүлө педагогиказы улусчу педагогиканың чарылбас кезээ болуп, этнопедагогика эртемниң база бир өөренир, шинчилээр, сайзырадыр чүүлү.</p>

	Өг-бүлө педагогиказының сайзыралы		2-практиктиг	<p>1. Орус улустуң өг-бүлө кижизидилгезиниң дугайында кандыг ажылдары-биле таныштывыс, оларның дугайында кыска илеткелдерден белеткеңер.</p> <p>2. Л.Н. Толстойнуң педагогика эртемниң сайзыраарына кириген үлүг-хуузу чүдө болуп турарыл?</p> <p>3. Тараачыннар уругларына ажыткан школазына кандыг эртемнерни чугулалап өөредип турганын, өөредилгеге ажыглаар номнарының дугайында чаа медээлерден тыпкаш, рефераттардан бижинер.</p> <p>4. Лев Толстойнуң кижизидилгениң 10 дүрүмнерин сайгарарына белеткенип алыңар. Сайт https://www.culture.ru/materials/254428/10-pravil-vospitaniya-detei-po-tolstomu</p>	<p>Педагогика эртемниң кол өөренир чүүлү – кижизидилге. Өг-бүлө педагогиказының өөренир айтырыглары. Өг-бүлө педагогиказы – ниити педагогиканың бир адыры. Тодарадылгазы.</p> <p>https://www.yandex.ru/video/preview/17954578463762618114</p>
3	Тыва өг-бүлө педагогиказы: укталган дөстери, кол билиглери	4	2-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалгалар</p> <p>1. Тыва улустуң кижизидилге дугайында өөредии-биле кижизидилге айтырыының аразында харылзаазы чүдө-дир?</p> <p>2. Г.Н.Волковтуң кижизидилге дугайында үзел-бодалдарын илередиңер. «Кижизидилге дээрге үлегер болгаш ынакшыл. Оон өске чүү-даа херек чок» деп эртемденниң үндүрген түңнелинге бодуңарның хамаарылганын чугааланыңар.</p> <p>3. Өг-бүлө кижизидилгезиниң кол билиглерин тайылбырлаңар.</p> <p>4. Өг-бүлө педагогиказының кол үндезиннеринге чүнү кирип болурул?</p>	<p>Тыва улустуң кижизидилге дугайында өөредии. Кижизидилге деп билигниң укталганы. «Кижизидилге дээрге ол үлегер болгаш ынакшыл-дыр» (Г.Н. Волков). Улуг улустуң, ылаңгыя ада-иениң, амыдыралдың шупту талаларына үлегери болгаш ажы-төлүңгө ынакшылы.</p>
			2-практиктиг	<p>Чаңчыл деп чүл, чижээн чугааланыңар.</p> <p>5. Ёзулал деп чүл, чижээн тып тургаш</p>	<p>Бо үдө дүвүренчиг байдалдар. Алысүндезин</p>

				<p>шынзыдыңар.</p> <p>6. Ужур деп чүл, кижиниң янзы-бүрү байдалдарда бодун алдынарынга кандыг ужурларны сагырыл:</p> <ul style="list-style-type: none"> – оваага келгеш; – тараа соктаан, сиген кескен, инек сагган, ыяш чарган кижиге ужуражы бергеш; – аржаанга келгеш; – танывазы өгге баргаш. <p>7. Силерниң өг-бүлөңерде кандыг улусчу чаңчылдарны сагып турарыл, эң-не хүндүлээр, бодунарның сагып чоруур ужур-чаңчылдарыңар, ёзулалдарыңар дугайында презентациялардан кылыңар.</p>	<p>кижизидилгениң утказы. Үндезин тыва кижизидилгениң аргалары, чепсектери: <i>чаңчыл, ёзулал, ужур.</i></p> <p>Сайт: http://irnsh.ru VKontakte: https://vk.com/irnsh</p>
4	Өгбелер, ада-ие, ажы-төл, дөргүл-төрөл, ук-ызыгуур	6	2-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалгалар</p> <p>1. Өгбелер деп кымнарыл, силерниң өгбелериңерден кымнарны адап болур силер? «Салгал ыяжын» тургузуп, чуруңар.</p> <p>2. Силерниң сактып турарыңар-биле, улуг назылыг төрөлдери-ңерден, кырган-ачаңар, кырган-аваңарның кандыг үлегерин, чагыг-сөзүн чугаалап болур силер, бажыңыңарга белеткенип алгаш, чугаалаңар.</p> <p>3. Немелде номчулгаже Тываның болгаш Россияның чонна-рының база билдингир чогаалчызы Мария Күжүгеттиң «Кырган-авам өөредиглери» деп чүүлүн номчааш, «Өгбелер чагыгы – өндүр» деп тываларның угаадыын шынзыдыңар. Кандыг чагыглары силерге билдингир-дир, сагып чоруур ужурларыңардан кайызын адап болур силер?</p>	<p>Өгбелер.Өгбелерниң уругларга, өг ээлеринге хамаарылгазы, оларның кижизидилгеге, өг ажылынга киржилгези. Ада-ие – уругну бодарадып, божуп-төрүп, доруктуруп, азырап, сайзырадып, кижикылдыр өстүрер улус. Дөргүл-төрөл.</p>
			4-практиктиг	<p>1. Чагыгларны чүгле номчууру чедишпес, ында кырган-аваның чагыгларын ада-иенер-</p>	<p>Тыва чоннуң төрөлдежи чурттаар чаңчылын салбааны. Ие</p>

				<p>биле сайгарып чугаалажыңар. Тускай чогаадыкчы шинчилел ажылдан «Кырган-ачам азы кырган-авамның чагыглары, өөредиглери» деп темага чоруткаш, камгалаңар.</p> <p>2. «Салгал ыяжын» ада-иенер, төрел улузуңар-биле демнежип тургаш, тургузуңар.</p> <p>3. Алыс төрел, хан болгаш хин төрел дугайында чүнү билип алдыңар, чижектер-биле бадыткаңар.</p> <p>Ук-ызыгуур деп чүл, тыва чоннуң өгбелер, ада-ие, ажы-төл, дөргүл-төрел дугайында үлегер домактарын чыып бижинер, оларны шээжилеп алыңар, амыдыралга ажыгланаңар.</p>	<p>төрели база ада төрели. Төрел улузу. Төрел-бөлүк улус – ада-иеге хамаарышкан бурунгу болгаш эрте-бурунгу өгбелер, оларның уруглары, уругларының уруглары.</p> <p>Ук-ызыгуурнуң кижизидилгеге салдары.</p> <p>1. Колыбель кочевника https://youtu.be/I2I747xj3Vw</p> <p>2. https://www.yandex.ru/video/preview/1455817078665962447</p>
5	Өг-бүлениң кижизидикчи салдары: ие кижин, ада кижин	7	2-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалгалар</p> <p>1. Ие кижин – өг-бүлениң эгезин, ооң үлегер-чижээ. Уругларның болгаш өске-даа улустуң мөзү-бүдүжүнүң хевирлеттинеринге ооң салдары чүдел?</p> <p>2. Ада кижин – өг-бүлениң дөзү, ооң кижизидилгеге онзагай киржилгезин, үлегерин, салдары чүдел?</p> <p>3. Ада-ие, өгбелер мурнунга уругларның хүлээлгелерин, дузазы, арын-нүүрү деп чүл?</p> <p>4. Өскүстөр, тываларның оларга хамаарылгазының утказы чүдел?</p>	<p>Ада-ие улус кандыг болурул деп айтырыг. Тыва өг-бүлеге кижизидилгениң кол өзээ — ук чоннуң кижин дугайында өөредии. Ада-ие уругнуң чырык черже чаякчылары, мөзү-бүдүш хевирлекчилерин. Ие кижин. Ада кижин. Тываның сураглыг чогаалчылары ава дугайында. Тываның сураглыг херээженнерин.</p> <p>Юрта как образовательная среда</p> <p>https://youtu.be/CMesdfHSV0A</p>
			5-практиктиг	<p>Төлевилел: «Авамның чагыглары» (А.А. Даржайның «Авамның чагыглары» деп шулуунге даяныр)</p>	

				<p>Төлевилел: «Ачам холу» (С.А. Сарыг-оолдуң «Ачам холу» деп шүлүүнге даяныр)</p>	
6	<p>Өг-бүлөгө уруглар кижизидилгезиниң сүзүктери</p>	6	2-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалга</p> <p>1. Аян-чорукчуларның, эртемденнерниң, шинчилекчилерниң тываларның ажы-төлүнге хамаарышкан демдеглелдеринге болгаш ажылдарынга даянып тургаш, тываларның уругларга хамаарылгазын бадыткаңар.</p> <p>2. Өг-бүлө кижизидилгезиниң дээди сүзүктери деп чүнү ынча дээр-дир бис?</p> <p>3. «Чаш уруг, кижиниң – дээди сүзүк» деп чүгө бистиң өгбелеривис угаадып чорааныл, кандыг-кандыг үлегер домактар, дүрген-чугаалар, тывызыктар билир силер, демдеглеңер.</p> <p>4. Күш-ажыл – кижиниң сүзүү. Өг (бажын) ажылындан чүнү эки кылып билир силер, тыва чоннуң үндезин ажыл-агыйындан чүнү кылып турар силер?</p>	<p>Тыва өг-бүлениң бурун шагдан бээр <i>сүзүктери</i>: чаш уруг – дээди сүзүк; күш-ажыл – кол сүзүк; төрөөн дылы – дээди сүзүк; – кадыкшыл – кижиниң чуртталгазы – дээди сүзүк; онзагай байлак үндезин тыва <i>культуразы</i>: уран чүүлү – хөөмей, сыгыт, каргыраазы; хуулгаазын чонар-дажы; чиңгине кедип чораан идик-хеви, өг-бүлө байырлалдары – онзагай дээди сүзүк.</p>
			4-практиктиг	<p>1. Кадыкшыл – кижиниң чуртталгазы, амы-тыны ыдыктыг дээнин канчаар билип турар силер? Кадык чурттаар дээш чүнү кылып турар силер?</p> <p>2. Кижиниң төрөөн чери (Ада-чурту) ыдыктыг. Ол дээрге-ле кижиниң төрөөн черинге (Тывага), Ада-чуртунга (Россияга) ынакшылы, оларның сайзыралы дээш харыысалга деп чүүлдү канчаар билип турар силер?</p> <p>3. Чоннуң культуразы – кижиниң сүзүү. Культурлуг кижини дээрге кымыл ол?</p> <p>4. Дыл – кижиниң сүзүү. Чүгө? «Төрөөн тыва дылым» деп темага чогаадыгдан бижинер. Чүгө «төрөөн дылым» дээр бис?</p>	<p>Перекочевка на яках (сарлыках) https://youtu.be/o_4E7cDF-tM</p>

				<p>5. Бойдус – кижиниң сүзүү. Кижиниң болгаш бойдустун аразында харылзааларын тыва чоннуң Ёзу-чаңчылдарына даянып тургаш тайылбырланар. «Мээң төрөөн черим мөңгедэ каас, байлак болзун!» дээр болзумза, ... (улаштыр домакты бижиир).</p> <p>Эртем-билиг – кижиниң сүзүү (байлаа). Бодунарның келир үедэ чедип алып мергежилицер дугайында чүнү билер силер, чүгө ол мергежилди шилип ап турарыңарны тайылбырланар.</p>	
7	Өг-бүлө болгаш шажын-чүдүлгө	6	2-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалгалар</p> <p>1. Силерниң бодалыңар-биле, делегейниң шажын-чүдүлгезиниң уткасы дөмей болганда, чүгө чаңгыс аттыг болбааныл?</p> <p>2. Хамнарның өөредип турары-биле «Сүлде кудулаан, азы сүлденер бедик-тир дээр». Ол чүнү көргүзүп турары ол?</p> <p>3. Караң чүдүлгениң үнген дөзү чүдел, ол дугайында шинчилел ажылыңдан чорудуңар.</p> <p>4. Бистиң республикада тыва чоннуң аразыңдан православие, сарыг шажын азы ислам шажыннарын шилип, оларга чүдүүрүн хоруп турар бе, ол чүдөн хамааржырыл?</p>	<p>Делегейниң шажынчы культуразы. Шажын-чүдүлгө – чоннуң тускай делегей көрүүшкүнүнүн түңнели. Кижиниң чуртталгазының төнчү чок амыдыралчы үзел-бодалын илереткен өөредиг. Тодарадылгазы.</p>
			4-практиктиг	<p>1. Школачыларның делегей шажыннарының бирээзин өөренирде шилип алырыңа кым киржилгелиг болурул, чүгө?</p> <p>2. Адыг-Түлүш Допчуң-оол оглу Кара-оол (Допчун-оол К.Т.), Тыва Республиканың болгаш Россияның дээди хамы, Кызылдың «Адыг-Ээрен» деп шажын ниитилелиниң даргазының Чер биле дээр, Хүн биле ай, бойдус болгаш кижини, кижини болгаш сүлде, кижини болгаш чуртталга, аныяктарга өөредииниң дугайында сайтыда медээлерге</p>	<p>Делегейниң шажын-чүдүлгелериниң эң-не нептеренгейлери – буддизм, православие, ислам. Тывада шажын-чүдүлгө байдалы. Өг-бүлөгө хамаарыштыр буддизмде Хүндүткелдиг Геше Джампа Тинлей башкының чугаазы. Православиеде Апостол Павелдин ынакшылдың гимнизи болган өөредии. Уругларны</p>

				<p>даянып, тускай илеткелден кылып, ону презентация хевиринге чырыдыңар.</p> <p>3. Тывада хамнарның болгаш ламаларның ажыл-чорудулгазын чүү деп бодаар силер? Чаңгыс ёзулалга хам азы лама чалаары таарымчалыг бе? Ол чүден хамааржырыл?</p>	<p>шажынчы билиглерге өөредири азы өөретпези – ада-иелерниң эргези.</p> <p>Өг дугайында https://www.yandex.ru/video/preview/15733994541841577813</p>
8	Шуптузу	34	13-теоретиктиг 23-практиктиг		

«Өг-бүле педагогиказы: үндезин тыва кижизидилге» деп чижек немелде өөредилге программазынга календарь-темалыг план (34 шак)
11 класс

	Кичээлдерниң темалары	Шак	Кичээлдин хевири	Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы	Өөредилге курлавырлары
1	Өг-бүлениң эрге-хоойлу камгалалы	2	1-теоретиктиг,	<p>1. Өг-бүлениң эргелерин камгалаар талазы-биле Россия Федерациязының Үндезин хоойлузунда, Өг-бүле Кодексинде чүү деп айтканын статьялар аайы-биле ушта бижинер.</p> <p>2. Чүге Россия Федерациязының эдилгелиг Конституциязының 54 дугаар статьязының 2 дугаар чүүлүнде «Уруг бүрүзү болур чогууру-биле өг-бүлезинге чурттаар болгаш кижизиттинер, ада-иезин билер, оларның сагыш салышкынын алыр, кады чурттаар эргелерлиг» деп доктаатканыл?</p>	<p>Өг-бүлениң эрге-хоойлу айтырыгларын тургузуп келген төөгүзү.</p> <p>1993 чылдың декабрьның 12-де бүгү чоннуң сонгааны-биле хүлээп алган «Ие-чаш, өг-бүле күрүнениң камгалалында турар» дугайында Россия Федерациязының Конституциязында 38 дугаар статьяның 1 чүүлү.</p> <p>Эдилгелиг Россия Федерациязының Конституциязында уругларның сагыш-сеткилин, мөзү-бүдүжүн, эртем-билиин болгаш күш-шыдалын сайзарадырының, партиотчу, хамааты болгаш</p>

					<p>улуг улусту хүндүлээринин байдалдарын тургузары. Өг-бүле кижизидилгезин чугулалап көөрү, ада-иезинин ажаал-тежээли чок арткан уругларны күрүне бодунуң хүлээлгези кылдыр хүлээп ап турары.</p>
			1-практиктиг	<p>1. Чүге хоойлу-дүрүмнү өг-бүлелер хажыдып турар таварылгалар барыл, чүге ындыг чүүл тыптып кээп турарыл?</p>	<p>1996 чылдың март 1-де Күрүне Думазының бадылааны-биле хүлээп алдынган Россия Федерациязының Өг-бүле кодекизи.</p> <p>Ниитилелдин хөгжүп сайзырааны-биле өглениринин база өг-бүле тударының ёзулалдары, сагылгаларының тыптып келгени. Тыва чоннуң культуразында өглениринге хамаарышкан тускай ёзу-чаңчылдарның системазы. Тыва Республикада өгленирин РФ-тин Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) база Өг-бүле Кодекизинге дүүштүр чорудуп турары.</p> <p>Ынаныштыг, идегелдиг өг-бүле чуртталгазын чүгле Хоойлуга үндезилеттинген өгленишкин магадылаар деп өөредигни кижини бүрүзү шиңгээдип алыры.</p> <p>Тыва Республикада Хамааты байдалдың актылар бижилгезинин агентствозу.</p> <p>Өг-бүле дугайында:</p>

					https://www.yandex.ru/video/preview/6493157030409973427
2	Амгы үениң өг-бүлези: байдалы, чөрүлдээлери болгаш шинтирлээр айтырыглары	3	1-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалга</p> <p>1. Өг-бүле кижизидилгезиниң айтырыгларын шинчилээриниң талазы-биле кандыг эртемнер боттарының үлүүн кириштирип турар-дыр? Эртем бүрүзүн чижекке көргүзүп тургаш, дыңнадыглардан кылыңар.</p> <p>2. Өг-бүлениң сүзүктерин сактып көрээлиңер: кижиге, өг-бүле, ажыл, кадыкшыл, төрөөн чурт, төрөөн дыл, культура, бойдус, кадыкшыл. Чүгө олар өг-бүлениң дээди сүзүктери болурул?</p> <p>3. Өг-бүлениң сайзыралы чурттуң сайзыралындан дорт хамаарылгалыг. «Быжыг өг-бүле – быжыг күрүне» / «Крепка семья – крепка держава» деп орус улустуң үлегер домааның утказын тайылбырлаңар.</p>	Өг-бүлениң байдалының дугайында айтырыгларның ниитилелди дүвүредип турары. Өг-бүле айтырыгларын философия, демография биле социология, юриспруденция, этнография, медицина, физиология болгаш генетика эртемнеринде шинчилеп турары.
			1-практиктиг	<p>1. Чурттуң амыдыралындан, төөгүзүндөн өг-бүлениң амыдырал-чуртталгазы, төөгүзү хамааржыр, чүгө ынча дээр бис?</p> <p>2. Амгы үеде өг-бүле амыдыралында кандыг бергелерге таваржып турарыл? Оларның чылдагааннары чүдел?</p> <p>3. Өг-бүлениң өнчү-хөреңгизи канчаар тургустунар-дыр, ол талазы-биле кандыг чурумга өөренип алыр болза эки-дир?</p> <p>4. М.А. Күжүгеттиң «Бүрү болгаш мен» деп чогаалдар чыындызындан «Азыранчып чорааш» деп чечен чугаада өг-бүлениң демниг ажылының кижизидилгеге салдарының дугайында дыңнадыгдан кылыңар.</p>	Өг-бүлениң сайзыралы чурттуң сайзыралындан дорт хамаарылгалы. Чурттуң амыдыралындан, төөгүзүндөн өг-бүлениң амыдырал-чуртталгазының, төөгүзүңүң хамааржыры. «Быжыг өг-бүле – быжыг күрүне».
			1-практиктиг	5. Л.Х. Ооржактың «Адашкылар», «Өңнүг кижиге» деп чечен чугаалары-биле	Өг-бүлениң мурнунда янзы-бүрү бергелер, оларның

			<p>таньжыңар. Кырган-аваның, ада кижиниң уругнуң кижизидилгезинге салдарының дугайында чугаалаңар. Кырган-ава оглунга, «өңнүг»-даа төрүттүнүп келген болза, кайы хире ынак-тыр? Оглу ачазын кандыг арга-биле шын амыдыраарының оруунче эккелген-дир?</p> <p>6. «Аас-кежиктиг өг-бүлөм» деп кыска чогаадыгдан бижинер.</p> <p>7. Немелде номчулгаже кирген Лидия Ооржактың «Кырган-авам чугааларындан» «Арага деп халап дугайында» деп чечен чугаазын номчааш, дараазында айтырыгларга харыылаңар:</p> <p>7.1. Кырган-ава чүгө арага деп чемге хандыкшыва деп чагып олурган-дыр?</p> <p>7.2. Тоолчургу чугаада Сүртенчиг Хаан тос холуксаадан арага холуксаалыг тос шулбу хемни чүгө аксыпканыл?</p> <p>7.3. Богда Бурганның чугаазында араганың тос хоразын чугаалаңар. Кандыг чүдөк уржуктарга чедирер-дир? Бо чечен чугааны номчууруңарга, арагага хамаарыштыр кандыг бодал силерни дүвүретти?</p>	<p>хевир-лери, шиитпирлээр чугула айтырыглары. Өгленген улустуң өңчү-хөрөңгизи.</p> <p>Өг-бүлениң, ада-иениң кижиниң эң-не дээди байлаа – ажы-төлү.</p>
3	Назы-хар аайы-биле өг-бүлөгө уругларны өстүрери, кижизидери	6	2-теоретиктиг, <p>- Айтырыглар болгаш онаалга</p> <p>1. Тыва улусчу педагогикада назы-харга хамаарышкан кандыг-кандыг ёзу-чаңчылдар турган-дыр, оларны бодуңарга дүүштүр көрүп, «Мен ам 15 харлыг мен, чүнү кылып билген турар ужурлуг мен» деп шүгдүнүп, бот-үнелелден кылып чоруткаш, ажык чугаадан чорудуңар.</p>	<p>Тывалар болгаш Төп Азияның өске-даа улунуң уруглар кижизидилгезинде назы-хар хуваалдазы. Үндезин кижизидилгениң суртаалчызы К.Б.Салчактың «Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези» деп эртем ажылында назы-хар барымдаалаар кижизидилгени чорудары. М.Б. Кенин-Лопсаңның, Г.Д.Сундуй-нуң,</p>

					назы-хар хуваалдазы.
			4-практиктиг	<p>1. Тываның улустуң чогаалчызы, этнограф, төөгү эртемнериниң доктору М.Б. Кенин-Лопсаңның «Тыва чаңчыл» деп литература даңзызында бар номундан назы-хар аайы-биле кылып билир ужурлуг болгаш хоруглуг чүүлдер дугайында дыңнадыгдан кылыңар.</p> <p>1. Назы-хар бүрүзүнүң онзагай көстүп кээр шынарларын чугаалаңар, шын кижизидилгениң өөредиглерин бодуңарга хүлээп ап, амыдыралга удуртулга болдунар дизинерзе, чүнү чугула деп бодаар силер?</p> <p>2. Назын аагының ийи дугаар чадазының дугайында чүнү билип алдыңар? Үш харлыгларның назын аагының чылдагааннарын тайылбырлаар?</p> <p>Назын аагы, аактыг-халалыг өйлер дугайында чүнү билип алдыңар</p>	Педагогика, психология эртемнериниң хар-назы дугайында шинчилелдери. Назын халыыны (аагы) – бойдустуң кижиги бүрүзүңге онааганы шылгалдаларының бирээзи.
4	Кижизидилгениң психологтуг дөстери	4	2-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалга</p> <p>1. Психология эртеминиң өг-бүлеге, уругларга хамаарышкан өөренир чүүлдерин адаңар.</p> <p>2. Аажы-чаңның психологтуг дөстеринге чүнү хамаарыш-тырып болурул?</p> <p>3. Уругларны психологтуг онзагайы ёзугаар кандыг бөлүктөргө чарып турарыл? Оларның онзагай демдектерин айтыңар.</p>	Аажы-чаңның чажындан хевирлеттинери.
			2-практиктиг	<p>1. Кижиниң чылының эргилдезиниң дугайында дыңнадыгдан кылыңар.</p> <p>2. Кижиниң бодунуң алдынып чоруурунун дугайында психология эртеми чүнү чугаалап турарыл?</p> <p>3. Тыва улустуң чугаа культуразының дугайында ажык чугааны чорудуңар.</p>	Нерви системазының чаш төлдү азырап, доруктурарыңга салдары. Уругларның нерви системазының сайзыралының аайы-биле онзагайы. Ону барымдаалап тус-тус шинчилелдерге таарыштыр

				<p>4. Тыва чоннуң психологиязының онзагайын тайылбырлаңар. Чоннуң психологиязында мөзү-бүдүшке хамаарышкан кандыг чедер болгаш четпес талалар барын эртем шинчилелдеринден көрүп болурул, тывыңар, рефераттардан Товуу Н.О. айыткан номунга даянып тургаш, «Тыва кижии – кымыл ол?» деп темага бижичер.</p>	сүмелерни кадары.
5	<p>Аныяк өскениң амыдыралда туружу, келир үези: ынакшыл, харыысалга, эртем-сургуул, ажил-агый, мергежил айтырыглары</p>	6	2-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалга</p> <p>1. Кижиниң амыдыралында быжыг туруштуу дээрге канчаар билип ап турар силер?</p> <p>2. Кандыг аргаларны долузу-биле ажыглап тургаш, бодунуң чуртталгада туружун кижии хевирлээр-дир?</p> <p>3. Ынакшыл деп чүл, ону бодунарның билип турарыңар-биле тайылбырлаңар.</p>	<p>Өзүп олулар кижии бодунуң амыдыралыңа боттуг туружун хевирлээринге сагыыр чүүлдер. Бир дугаар ынакшыл. Аныяктарның быжыг найыралыңдан, оларның ынакшылыңа бердингениңден, шынчызыңдан өг-бүлениң тургустунары.</p>
			4-практиктиг	<p>1. Библияда Апостол Павелдиң ынакшылдың йөрээл ырызы гимни болу берген ынакшыл дугайында өөредиин тыва дылче очулдуруңар, утказын тайылбырлаңар: «Любовь долготерпит, милосердствует, любовь не завидует, любовь не превозносится, не гордится, не бесчинствует, не ищет своего, не раздражается, не мыслит зла, не радуется неправде, а сорадуется истине; все покрывает, всему верит, всего надеется, все переносит».</p> <p>2. Д. Монгуштуң бижээни номчаан шүлүүвүсте ынакшаан оол кайыын чараш кысты дилеп чораан-дыр, харыызы чүү болган-дыр? Кандыг түңнелге кээп болур-дур? Ынакшыыры амыр-дыр бе?</p> <p>3. С.Б. Пюрбю ынак кызын кандыг</p>	<p>Ёзулуг ынакшыл деп чүл?</p>

				деңнелгелер, эпитеттер ажыглап чуруп көргүскөн-дир, ушта бижип алыңар.	
6	Аныяк өскөнни өг-бүлө тударыңга белеткээриниң айтырыглары	6	2-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалга:</p> <p>1. Өг-бүлө тударының чылдагааннарыңга чүнү хамаа-рыштырып болурул? Ынакшыл, найырал, бот-боттарыңга тааржырының дугайында чүнү билдиңер?</p> <p>2. Өг-бүлени хоойлужуткан магадылалы деп чүл?</p> <p>3. Өг-бүлө тударының экономиктиг талазы деп чүл?</p>	Өг-бүлө тудары – чуртталганың нарын шылгалдаларының бирээзи. Чаа өг-бүлеге карышкактар, кандай чүүлдер. Өг-бүлениң таарымчалыг амыдырап чурттаарыңга психология эртеминиң сүмелери.
			4-практиктиг	<p>4. Душтук аныяктарның мөзү-шынарының, өг-бүлө тударыңга хамаарышкан тыва ёзу-чаңчылдар дугайында чүнү билдиңер?</p> <p>5. Тываларның назы-хар хуваалдазы деп чүл? Назы четкен кыс уругларның онзагай байдалының дугайында чүнү билдиңер?</p> <p>6. Кыс уругнуң өг-бүлө тударыңга, ие кижии болуруңга белеткээрин канчаар билдиңер?</p> <p>7. Кыс кижиниң өг-бүлезинге хамаарылгазы, ону быжыглаарыңга киржилгези деп чүл?</p>	
7	Өг-бүлө кижизидилгезинге ажыглаар чүүлдер	4	1-теоретиктиг,	<p>Айтырыглар болгаш онаалга</p> <p>1. Өг-бүлениң эң-не чедимчелиг аргаларын, ажыглаар чепсектерин айтыңар.</p>	Тыва улустуң аас чогаалы. Оюннар, дүрген-чугаалар, тывызыктар, үлегер домактар, тоолдар, мифтер, йөрээлдер, чаңчыл, ёзулал, уjur, ырылар.
			3-практиктиг	1. Аас чогаалының салдарының дугайында тускай кичээлден эрттириңер, кижии бүрүзү аас чогаалының жанларының кижизидилгеге салдарының дугайында презентациялардан кылыңар.	Оюннарның хевирлери. Угаан сайзырадыр тыва оюннар. Тевектээри. Сайзанактап ойнаары. Аныяктар оюннарының 7

					хевири. Элээди оолдарның 3 оюну. Чугаа сайзырадырының оюннары. Салаалар бажынга ойнаар 4 оюн. Оюннарның алыс утказы. Ойнаарактарны уругларның ботта-рының даарап, кылып ап болуру. Өг-бүледе кижизидилге: https://www.yandex.ru/video/preview/2471975396090873928
8	Өг-бүле байыр-дойлары	4	2-теоретиктиг,	Айтырыглар болгаш онаалга – Өг-бүлениң байырлал-дойларын санап бижиир. – Байырлалдар үезинде чүнү сагырыл? – Чаш кижиге хамааржыр дойну эрттирерде, чүнү сагырыл, ол талазы-биле тускай дыңнадыгны белеткээш, эш-өөрүңерге чугаалап бериңер. – Кандыг чоннарда баш дүгүн хылбыктаар дой барыл, чүнү сагыыр уjurлугул?	Байырлалдар эрттирери – эрте шагдан тывылган чаңчылдарның бирээзи.
			2-практиктиг	Өг-бүле Кодекизинде аныктарның амыдыралчы хар-назынын канчаар демдеглээнил? Кижиниң мөзү-шынар кижизидилгезиниң тос үндезин сүзүктөрүн сактып бижиир: (1. Кижиниң Бойдустуң дээди чаяалгазы; 2. Өг-бүле – кижиниң сүзүү; 3. Чоннуң культуразы – кижиниң сүзүү; 4. Дыл – кижиниң сүзүү; 5, 6. Бойдус, күш-ажыл – кижиниң сүзүү. 7. Эртем-билиг – кижиниң сүзүү (байлаа); 8. Кижиниң төрөөн чери (Ада-чурту) ыдыктыг; 9. Кижиниң чуртталгазы болгаш кадыкшылы ыдыктыг. Тыва Республиканың өөредилге черлеринге кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын кижизидип сайзыра-дырының	Куда. Куда хүнүнүң чырык сактышкынын херечилээн кудалар. Тыва улустуң эрттирер ыдык дойларының бирээзи – уруг дою. Уруг бажы <i>хылбыктаар</i> дойнуң кол утказы. Дойлардан аңгыда өг-бүлеге эрттирер байырлалдар – уругларның, ада-иелерниң төрүттүнген хүннери, Чаа чыл, Шагаа, Март 8, Наадым. Өг-бүле дойларын байырланчыг эрттирери.

				Концепциязындан. – Кызыл, 2011 ч., а. 9–12).	
9	Түңнел кичээл - үнелел	2	2-практиктиг кичээл	Төлевилелдер: 1. «Мээн келур үеде өг-бүлем кандыг болурул?» 2. «Келир үеде тыва өг-бүле кандыг болурул?»	Төлевилелдерниң түңнелдери.
	Шупту	34 шак	13-теоретиктиг 23-практиктиг		